

Landskab, veje & herregården

Af Lea Hillebrenner Pind, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet

Gammel Estrup ligger et sted vi i dag vil kalde u-praktisk. Den ligger ikke mere end halvanden meter over Alling Ås vandspejl, midt ude i et fladt engareal i konstant fare for oversvømmelser. Hvorfor valgte man at bygge her, og hvorfor blev man boende på et så udsat sted? Det korte svar er landskabet selv, men det kræver en længere forklaring.

Landskabet og vejene

Den sidste istid gav os et Djursland med et kuperet terræn af bakkeøer og smeltevandsdale. Bakkeøerne har jævne topflader, de fleste her i området mere end 40 meter over havets overflade. Smeltevandsdalene mellem dem ligger få meter over havet, og den største – Kolind Sund – ligger endda under havets overflade

Åens vandspejl kan anes i forgrunden, og det er tydeligt, at engen med kvierne ikke er mere end en halv meter over åen. Det er også tydeligt, at herregården ikke ligger meget højere end engen – man kan knapt se bygningernes fundament. Blot ved sin placering i landskabet kan vi altså sige noget om herregårdens alder, selvom vi ikke har ret mange skriftlige kilder eller arkæologiske fund at støtte os til. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

på de lavestliggende steder. Kanterne af bakkeøerne er markante, nogle steder meget stejle og gennemskåret af mange smeltevandskløfter.

Før opfindelsen af snorlige hovedveje, bevægede man sig rundt i landskabet på en helt anden måde, fordi langt de fleste rejser foregik til fods eller med tunge kærre. Vejene har ikke været fastlagte, som vi forstår det i dag, men har været passende strøg i terrænet, hvor man har skiftet rute efter årstid, vejret og de enkelte kørespors tilstande – med enkelte faste holdepunkter som havne, broer og vadesteder.

Langt de fleste gamle veje løb efter principper, man kan kalde „hverken vådt eller stejlt“. Det skal forstås sådan, at vejene ligger på jævne områder. Desuden tog man gerne en omvej for at finde et passende sted at krydse en stor å frem for den direkte vej, hvis omvejen var mere tør og dermed sikker. Derfor ligger mange gamle veje på toppen, kanten, eller ved foden af landets mange bakkeøer. Når man skal op på en bakkeø, snor vejene sig gennem smeltevandskløfterne, fordi de er knapt så stejle.

Bevarede retsprotokoller fra middelalderen og langt op i tiden er fyldt med tviste om veje – og se-

nere om hvem, der skulle holde broer og vadesteder i stand. På samme måde som vi i dag diskuterer anlæggelsen af motor- eller omfartsveje, så har vejene og ikke mindst deres tilstand været præcis lige så vigtige før i tiden.

Landsbyer

Men ingen rejse uden destination, vejene skal jo gå til og fra noget. Skal vi finde ud af, hvor gammel en vej er, så er det en idé, at vide hvor gamle de landsbyer, den løber imellem, er. Alderen på vores landsbyer kan være svær at afgøre, men forskningen i stednavne og arkæologien kan give os et bud. Arkæologisk ved vi, at de første landsbyer opstod engang i førromersk jernalder, altså i de sidste århundreder før vores tidsregning. Det kræver enorme udgravninger at afgøre præcist, hvor gammel den enkelte by er. Her kan stednavneforskningen hjælpe.

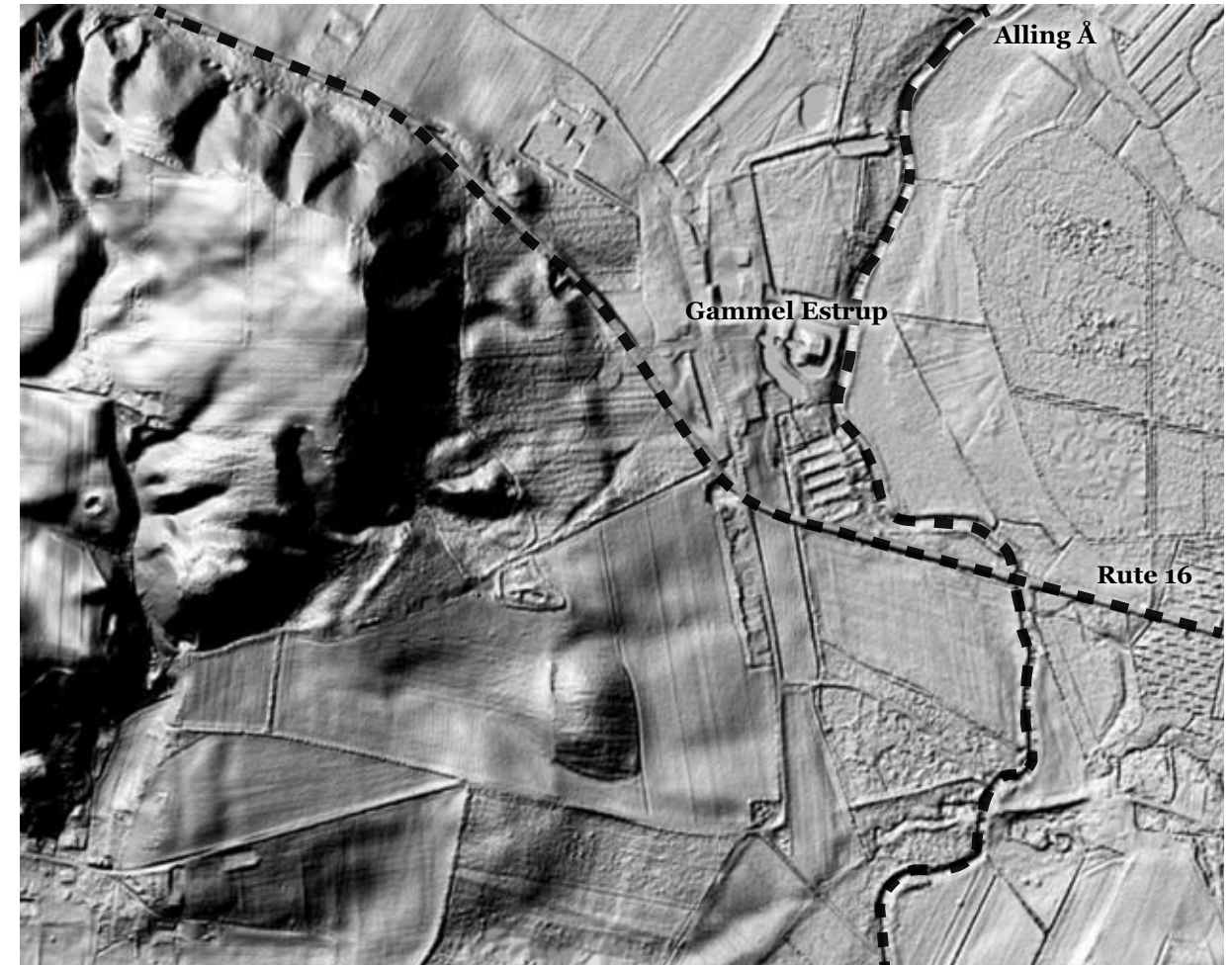
Mange af de ældste bynavne ender på -ing (-inge på Fyn og Sjælland) eller -um. Gammel Estrup er omgivet af mange af den slags byer: Auning lige ved siden af, Fausing og Virring mod vest, de to Alling'er mod syd, og Gjessing og Ørum lidt længere mod øst. Mange af disse bynavne lader til at være opkaldt efter træk i eller ved landskabet. Fausing betyder derfor noget i retning af „byen på manken“, altså hentyder navnet til, at byen ligger på en smal og høj del af bakkeøen, der på afstand kan ligne krumningen på en hests hals. Det er særligt tydeligt, når man kommer sydfra, fra Ring mod Auning.

Mange yngre bynavne indeholder et personnavn. Estrup i Gammel Estrup er sådan et, og det betyder højst sandsynlig Æsmund's Torp. En „torp“ er en lille by, udskilt fra en større, og vi kender ordet som -strup, -drup, -trup og -rup i vores bynavne. Det betyder, at der muligvis engang har ligget en lille by i området, der på et ukendt tidspunkt før 1340 (se nedenfor) er blevet omlagt til en herregård. Forledet „Gammel“ er sandsynligvis blevet mere og mere almindeligt på Eske Brocks (1560-1625) tid til forskel fra den nyere hovedgård Estrup i det gamle Ribe Amt. Og det har hængt ved siden.

Nu har vi en fornemmelse for landskabet, men hvad får vi ud af det, når vi zoomer ind på Gammel Estrups nærområde?

Landskabet ved herregården

Gammel Estrup ligger ved Alling Å på en lille tunge af lidt højere land end resten af det våde engareal i ådalen. Højdeforskellen er ikke meget, mellem en og to meter, og så lidt kan være svært at se med det blotte øje. På et kort er det nemmere at se. Selv en så lille højdeforskel kan have været nok til at holde stedet tørt i de våde perioder af året, så man både har kunnet have vej, by og herregård til at ligge i sikkerhed. På den anden side af åen ligger en tilsvarende tunge af land, men den er endnu sværere at se i dag, for Auning har bredt sig ud over den. For at opsummere så ligger Gammel Estrup og Auning altså et godt sted, hvis man ønsker at krydse Alling Å via et vadested eller en bro.

Moderne Reliefkort fra Geodatastyrelsen under Frie Data. Via avanceret laserteknik scannes landskabet, og man får nogle meget præcise kort, der afslører alle de små detaljer vi har svært ved at se med det blotte øje. De kan dog være svære at orientere sig på, hvis ikke man har et andet kort at sammenligne med. Rute 16 klipper hele landskabet over. Alling Å slynger sig gennem udsnittet, forbi Gammel Estrups hovedbygning, der er markeret af de to voldgrave, mens hovedbygningen og alle andre bygninger er fjernet. Grøften omkring haverne, alle fem karpedamme og hele kanalen til den forsvundne kalkmølle er synlige.

Udsnit af Høje Målebordsblade, 1878. De kaldes sådan fordi kortene er „på højkant“, når man har dem på papir. De mærkværdige koteangivelser på kortet er i fod. Metersystemet blev først indført i Danmark 1912, mens dette udsnit er opmålt i 1878. Helligbjergs 252 fod svarer til 79 meter. Igen klipper Rute 16 kortet over. Man ser omridset af de nedbrændte staldlænger, og vejene i Parterre-haven og de store urtehaver er tegnet, men Bosquét-haven mangler. Vejen nordpå er synlig, den østlige løber samme sted som i dag, og det gamle forløb mod nordvest fra før Rute 16's oprettelse, er synlig som en lille stikvej. Kort fra Geodatastyrelsen under Frie Data.

Det første, man opdager, når man ser på de to ældste og præcise kort over Gammel Estrup, er at den nuværende Rute 16 findes på de Høje Målebordsblade fra 1878, men ikke på Udskiftningskortet fra 1803. Det skyldes, at Rute 16 først er anlagt i 1864. Det

betyder, at når vi skal til at forstå, hvorfor Gammel Estrup ligger, hvor det gør, så skal vi regne Rute 16 fra. Når man står foran staldlængerne, ved den nuværende indgang til Museerne på Gammel Estrup, bliver man viftet om ørerne af lindealléen langs med

bygningerne. Kigger man på de gamle kort, viser det sig, at alléen flankerer den gamle landevej forbi herregården, fra før Rute 16 blev anlagt.

Vejen deler sig i to, både i nordenden og i sydenden. Mod nord gik den vestlige vej til Fausing, der i dag fungerer som Rute 16. Den østlige gik til Drammelstrup, og den er i dag blot en markvej på kanten af de våde enge og det lidt højere forland. Mod syd gik den vestlige vej ad en lille omvej op på markerne på plateauet mellem Helligbjerg og Fausing, igennem Lunden Skov. Hulvejen, hvor vejen løb, er stadig synlig i skovbunden. Den anden vej går næsten ret syd, og bruges stadig. I dag hedder den Liltvedvej, og fortsætter det første stykke som allé, inden den slår et skarpt sving mod vest og fortsætter til Liltved.

De fire veje er opskriften på en „reguleret vejby med gaffelgrenede veje“. Det var en meget almindelig måde at anlægge landsbyer gennem vikingetiden og middelalderen, fordi man med de enkelte gårdstofers bredde (matrikelstørrelse med moderne ord) kan udregne nøjagtigt, hvor meget af landsbyens ejerlav (byens samlede jorde) den enkelte gård skulle have. Liltved er en tilsvarende reguleret vejby. Kigger man på et ældre kort over Liltved, kan man få en fornemmelse af, hvordan Estrup By måske så ud.

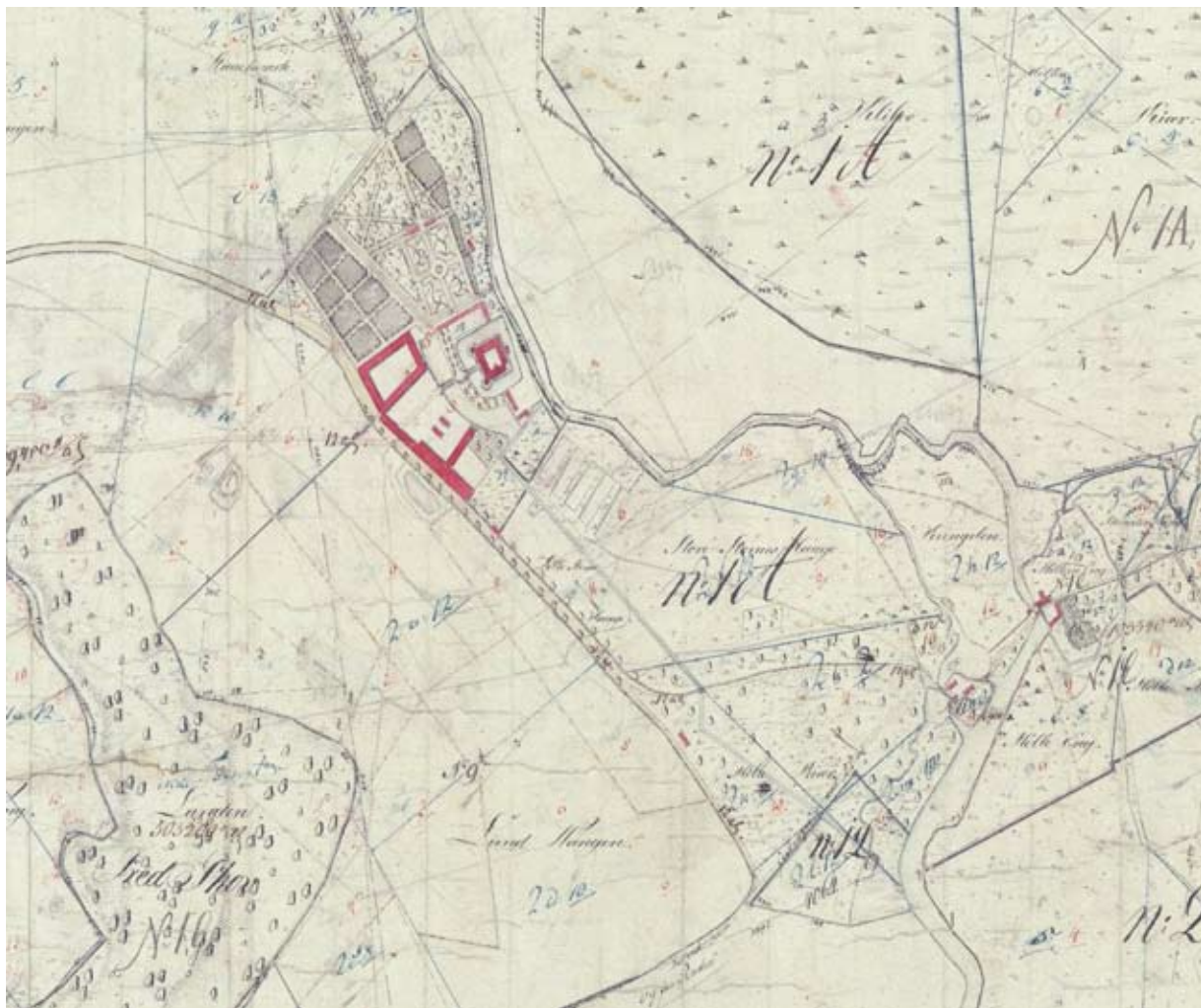
Sikre kan vi ikke blive uden arkæologiske udgravninger, og når man tænker på, at vejene er flyttet rundt, kan de fire veje fra Gammel Estrup sagtens være en tilfældighed. Som nævnt blev vejene flyttet rundt inden for mere eller mindre faste strøg, og kigger man på landskabet omkring Gammel Estrup,

går det op for én, at strøgene i området er særdeles smalle. Vejen fra Gammel Estrup til Fausing kan ikke ligge andre steder, end hvor Rute 16 ligger i dag. Enten rammer man en stejlere skråning, eller ryger ud på en frugtbar mark. Vejen til Drammelstrup kan heller ikke flyttes, for så ryger den enten ud i de våde enge eller tværs over den samme mark. Nok flyttede vejene, men man forsøgte at skåne dyrket mark, og en del af de nævnte retstvister er klager over ødelagte afgrøder, fordi en eller anden har slået en smutvej over en mark. Selv med en vis usikkerhed tyder det på, at vejene vi ser på Udskiftningskortet over Gammel Estrup Herregård Ejerlav, muligvis er meget ældre.

Det første skriftlige vidnesbyrd vi har om Gammel Estrup er fra 1340. Stedet er nævnt i det aftalekompleks, der gav Valdemar Atterdag den danske krone efter mordet på Grev Gerhart den Kullede. Ud over at forskellige panthavere skulle levere kongelig ejendom tilbage til kronen, var også private ejendomme nævnt i aftalerne. Deriblandt „Esendorpe“, der skulle leveres øjeblikkeligt tilbage til sin ejer Anders Jensen. Desværre kender vi intet til hverken stedets udseende, eller hvor lang tid det havde fungeret som borg og herregård på daværende tidspunkt. Men hvad gjorde stedet så strategisk vigtig, at det skulle nævnes i rigets allerhøjeste forhandlinger?

Herregården i landskabet

Gammel Estrup ligger ved et gammelt vadested, der kan være lige så gammelt som de første mennesker på Djursland, da det er det første og nemmeste sted

Udskiftningskort anno 1803 fra Geodatastyrelsen under Historiske Kort på Nettet. Godt nok skulle herregården ikke udskiftes, men jorderne blev opmålt alligevel, og markerne, drængrøfterne og vejene lagt lidt om. Her har vi det bedste overblik over herregårdens bygninger og haver. De to nordlige veje er tydelige, og det ser ud til, at den mest brugte vej er den mod Drammelstrup. Vejen op til Helligbjerget er kun en stippet sti med udgangspunkt i porten.

at krydse Alling Å mod Norddjursland, når man kommer rejsende længere nord eller vest fra. Det gør stedet strategisk vigtigt, fordi man kan holde nøjagtig styr på, hvem der krydser åen. Derfor har man på et tidspunkt bygget en borg ved stedet, og selv om det forsvarsmæssige i placeringen for længst er forsvundet, er den opretholdt lige indtil i dag. Det samme ses også ved Skjern Slot og herregården Fussingø vest for Randers, og eksempelvis Kronborg og Sønderborg, hvis man skal nævne nationale eksempler. Muligvis kommer disse steders rigdomme af, at man har kunnet kræve betaling for at krydse, som ved broerne over Storebælt og Øresund i dag. Det kan være, at Gammel Estrup har krævet brokorn (en form for skat) af områdets bønder, eller bropenge (kontant betaling hver gang man krydsede) til stedets vedligehold. Den slags er sjældent nævnt i de skriftlige kilder, heller ikke i Gammel Estrups tilfælde.

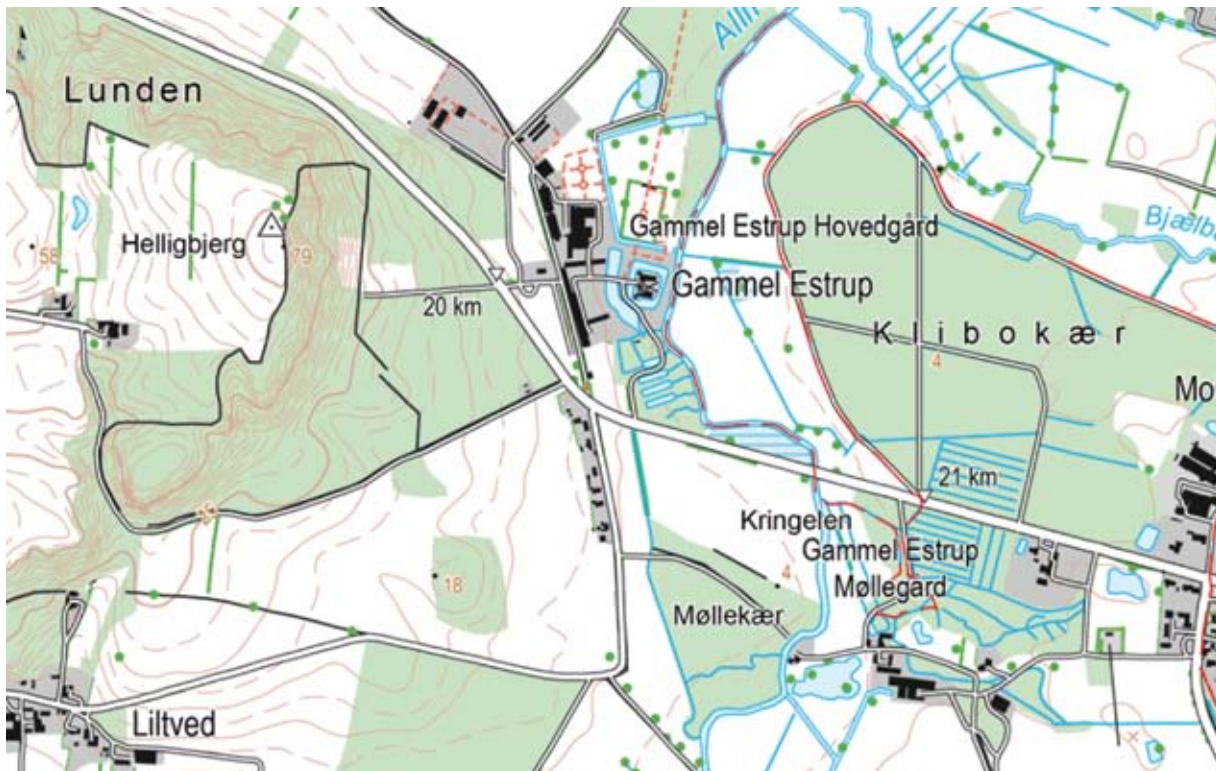
Men hvor var vadestedet? Her giver Liltvedvejs mærkværdige vejforløb et praj om, hvor vi skal lede. Havde der ikke været et vadested, havde den østlige af de to sydlige veje fra Gammel Estrup ikke haft behov for at fortsætte langt sydpå og have det skarpe knæk, men kunne have fulgt terrænet på en mere fodrejsevenlig måde. Når man ser på de kort, vi har over området, er der en lille markvej vinkelret på knækket, ned mod Alling Å. Den er endda grænse mellem Gammel Estrup og Liltved Ejerlav. Ganske som med vejene, er vadestedet ikke ét sted, men et passende område, hvor man har krydset forskellige steder alt efter årstid og åbundens omskiftelighed.

Eventuelt kan der være et eller flere stensatte vadesteder gemt under sandet. Der er blot intet vadested på nogen af de kort, vi har over området. Ikke engang det ældste kort over Danmark, Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789, viser et vadested, men i stedet tre broer og en vandmølle.

Men hvorfor er vadestedet så godt som forsvundet? En ting er, at det er nemmere og ikke mindst mere tørt at færdes på en vandmølles dæmning, men i det her tilfælde er det nødvendigt at flytte hovedruten op på dæmningerne: vadestedet ligger opstrøms for møllen og er derfor blevet oversvømmet. Dæmningerne har stuvet vandet sammen, så det er ikke kun vadestedet, der „drukne“, de omkringliggende enge blev også langt mere våde. Der blev en hel mølledam ud af det, som ses på Udskiftningskortet s. 128.

Herregården, fortiden og fremtiden

Gammel Estrup Herregård er muligvis vokset ud af en lille landsby engang i tidlig middelalder før 1340. Herregården har sandsynligvis først og fremmest været tiltænkt og bygget som forsvarsanlæg, hvilket er blevet eftervist ved arkæologiske undersøgelser. De sidste rester kan vi se i de tilbageværende dele af Eske Brok's senmiddelalderlige hovedbygning. Den ligger ydermere et strategisk godt sted i landskabet med en å på den ene side og egne kildevæld i voldgravene. Man har kunnet vogte effektivt over først et vadested og senere en vandmølle og dæmninger. En placering, der har gjort den så vigtig, at den skulle nævnes i

Moderne kort fra Geodatastyrelsen under Frie Data. Rute 16 dominerer og åen er blevet reduceret til et løb – det vestligste. De grønne prikker rundt om på kortet er enkeltstående træer med en stamme på over 20 cm i diameter. Sammenlign med de ældre kort for at se, hvor meget der er sket i området de sidste 200 år. Vores færden i og brug af landskabet er ændret til næsten uken-delighed, og det kræver et skarpt øje at spotte sporene efter fortiden.

kongelige forhandlinger. Den har sandsynligvis kunnet tjene på sin placering via forskellige skatter og afgifter, og der er visse landbrugsmæssige fordele ved en sådan placering, men de er blevet behandlet mere dybdegående andre steder. Selvom her-

regårdens fysiske placering med tiden er blevet u praktisk, er den ikke flyttet. Det er endnu ikke blevet behandlet her, og forklaringen er muligvis den samme som den, der gør, at du læser dette: beva-ring af fortiden.

Vi betragter interessen for at bevare fortiden som en moderne foreteelse, men den kendes fra langt tidligere, om end i andre former. I dag bevarer vi til alles fornøjelse og oplysning, før i tiden bevarede man til slægtens herlighed. Nok blev Gammel Estrups store senmiddelalderlige bygninger umoderne, men det var slægten, der havde bygget dem, og det skulle æres og bevares. I dag bevarer vi bygningerne, fordi de bærer en unik historie om liv, tanker og generationers håb og planer. Så næste gang du drøner ud ad Rute 16, så gør holdt ved Gammel Estrup og kig dig omkring. Gå en tur og kig efter sporene af tidens gang i landskabet.

Litteratur:

- Andersen, L.: *Træk af dansk møllebyggeris historie*, Aalborg, 2011.
- Bertelsen, T.: „Gl. Estrup“, *Bygningsarkæologiske Studier 2001-2*, København, 2002, s. 19-32.
- Böcher, S. B.: „Træk af vejudviklingen i Danmark“, *Geografisk Tidsskrift*, København, 1966, s. 129-177.
- Bøgh, A.: „Niels Ebbesen – igen“, *Siden Saxo*, nr. 3, 1992, København, s. 35-40.
- Dansk Stednavneordbog*, 2. udg., København, 1995.
- Etting, V.: *The Royal Castles of Denmark During The 14th Century*, København, 2010.
- Fussingø*, red. F. Nicolaisen, Randers, 1989.
- Gammel Estrup*, red. F. Nicolaisen, Randers, 1993.
- Hastrup, F.: *Danske landsbytyper*, Aarhus, 1964.
- Jensen, J.: *Danmarks Oldtid*, bd. 3, *Ældre Jernalder*, København, 2003.

Kock, J. & M. Svart Kristiansen: „Skjern Slot – En undersøgelse af en borg og dens omgivelser gennem middelalder og renæssance“. *KUML 2010*, Højbjerg, 2010, s. 129-178.

Wittendorff, A.: *Alvej og kongevej*, København, 1973.

Digitale kilder:

<http://hkpn.gst.dk/>

<http://arealinformation.miljoportal.dk/distribution/> (kræver Microsoft Silverlight for at virke)